

*“Gezegenlerin hareketleri,
ud nağmeleri gibidir”*

İHVAN-I SAFA'DA MÜZİK

YALÇIN ÇETİNKAYA

B

ASRA'DA yaşayan ve yazdıkları 52 risale ile dünyanın ilk ansiklopedistleri kabul edilen İhvan-ı Safa üyeleri (10. yüzyıl), müzik

risalelerinde son derece ufuk açıcı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler, sahiplerinin yaşadıkları asrın bilgi ve teknolojik imkanları düşünüldüğünde sadece ufuk açıcı değil, aynı zamanda oldukça heyecan vericidir. Gezegenlerin hareketlerinin ud nağmeleri gibi olduğunu, udun dört telinin, dört unsur olarak adlandırılan toprak, ateş, hava ve suya karşılık geldiğini ileri sürmek, bugün için bile oldukça yenidir. İhvan-ı Safa'nın bu düşünceleri, üstat kabul ettikleri Pisagor'un kozmos anlayışından mülhemdir.

İhvan-ı Safa üyelerinin, Pisagor gibi gezegenlerin dönerken nağmeler çıkardıklarını söylemelerini; onun öğretisine tâbi olmaları dolayısıyla anlamak mümkünse de onlar, bu düşüncüyü tefsir ve tevil ederek yeni açıklamalar da getirmişlerdir, yukarıda dile getirilen ud örneğinde olduğu gibi... İhvan, ud nağmeleri ve telleri ile gezegenlerin varlıkları, fiziki özellikleri ve hareketleri arasında bağlantı kurmaktadır.

İhvan-ı Safa, müzisyen filozofların, udun tel sayısını niçin dört olarak belirlediklerini açıklarlar. Burada da Pisagor'un kozmos anlayışının yansımalarına rastlarız. Grubun üyeleri bu konuda şunları söyler:

Müzisyen filozofların, udun tellerinin sayısını daha az veya çok değil de dört olarak belirlemelerinin sebebi, 'Aritmetik Risalesi'nde de açıklandığı gibi, yaptıklarının, Yüce Allah'ın hükmüne uyarak ayın aşağısındaki tabii duruma uygun olmasını sağlamaktır. Zîr teli, ateş unsuruna denktir ve nağmesi de onun sıcaklık şiddetine uymaktadır. Mesnâ teli, hava unsuruna denktir ve nağmesi de havanın nem ve yumuşaklığına uygundur. Misles teli, su unsuruna denktir ve nağmesi de suyun

yaşlık ve soğukluğuna uygundur. Bam teli, yer unsuruna denktir ve nağmesi de yerin ağırlık ve kalınlığına uygundur. Bu özelliklerin birbirleriyle ilgileri ve nağmelerin, dinleyicilerin mizacına göre etkileri vardır. Çünkü zîr nağmesi, safra salgısını güçlendirir, kuvvet ve etkisini artırır, balgam salgısına karşıttır ve onu yumuşatır. Mesna nağmesi, kan salgısını güçlendirip kuvvet ve tesirini artırır. Sevda salgısına zıttır, onu inceltir ve yumuşatır. Misles nağmesi balgam salgısını güçlendirir, kuvvet ve etkisini artırır, safra salgısına zıttır, şiddetini kırar. Bam nağmesi, sevda salgısını güçlendirir, kuvvet ve tesirini artırır. Kan salgısına zıttır, feveranını sakinleştirir. Bu nağmeler bir araya getirilip notalarda şekillendikleri zaman, büyük hastalıklar ve ârzi illetler gibi olan birbirine zıt gece ve gündüz vakitlerinde kullanıldıklarında, sakinleştirir, hastalığın şiddetini kırar ve hastanın acılarını hafifletir. Çünkü huyda şekillenmiş olan şeyler çoğalıp toplandığında yaptıkları güçlenir, etkileri ortaya çıkar ve insanların savaşta yaptıkları gibi, hasımlarını yenerler.

İhvan üyeleri, bununla yetinmez ve ud tellerinin kendi aralarındaki matematiksel uyum ile kozmostaki varlıklar ve gezegenlerin uyumu arasında bir ilişki kurarak bunu Pisagor'un ileri sürdüğü kozmik ahenge teşmil ederler. Kendi ifadeleriyle bu hususu şöyle dile getirirler:

Şimdiye kadar anlattıklarımızdan, musiki bilginlerinin, musikiyi hastanelerde, hastalık araz ve illetlerinin tabiatına zıt zamanlarda kullanmalarının sebebi hikmeti anlaşılıştır. Onlar, ne daha çok ve ne de daha az, sadece dört tel kullanmakla yetinmişlerdir. Her telin kalınlığını, bir öncekinin $1+1/3$ misli yapmalarının sebebi de, yüce yaratıcının hikmetine uymak ve yaratılışın izlerine uygun hareket etmektir. Çünkü tabiatçı filozoflar, dört ana unsur olan ateş, hava, su ve yerin (toprak) her birinin çaplarının keyfiyette yani yumuşaklık ve kalınlıkta bir alttakinin $1+1/3$ misli

olduğunu söylemişler ve demişlerdir ki; esir küresi yani ay gezegeninin aşağısında olan ateş küresinin çapı, zemherir küresinin çapının $1+1/3$ mislidir. Zemherir küresinin çapı, nesim küresinin çapının $1+1/3$ mislidir. Nesim küresinin çapı su küresinin, su küresinin çapı da aynı şekilde yer küresinin çapının $1+1/3$ mislidir. Bu oranların anlamı şudur: Ateş cevheri şeffaflıkta hava cevherinin, hava cevheri su cevherinin, su cevheri ise yer cevherinin $1+1/3$ mislidir. Kendisi ateş unsuruna, nağmesi ateşin sıcaklık ve şiddetine denk olan zîr telini bütün tellerin altına, yer unsuruna denk olan bam telini, hepsinin üstünde, mesnayı, zîri takip eden yere, mislesi de bamı takip eden yere çekmelerine gelince bunun da iki sebebi vardır: Birincisi, zîrin nağmesi, keskin ve hafiftir, yukarı doğru hareket eder. Bamın nağmesi ise kalın ve ağır olup aşağıya doğru hareket eder. Bu da mizaçlarına ve beraberliklerine daha uygundur. Mesna ve misles de böyledir. İkincisi, zîrin mesnaya, mesnanın mislese, mislesin bam teline oranla kalınlıkları, yerin çapının nesim küresinin çapına, nesim küresinin zemherir küresine ve zemheririn esire oranları kadardır. İşte telleri bu sıraya göre çekmelerinin sebebi de bu uyumu bozmamaktır.

Bu oran ve uyumu, geometri ilmine teşmil eden İhvan-ı Safa, bugünkü geometri bilimcileri için de ilginç olabilecek düşünceleri ileri sürmektedir:

Tellerin nağmelerinde $1/5$, $1/6$ ve $1/7$ oranlarını kullanmayıp sadece $1/8$ oranını tercih etmelerinin sebebi, diğer hepsinin ondan türemiş olmasıdır. Sekiz, ilk küp sayıdır. Aynı şekilde altı sayısı ilk tam sayı olduğu için şekillerin de altı yüzü olduğundan, bunlar için en uygundur. Altıdan önce gelen ise küptür. Çünkü, 'Geometri Risalesi'nde de açıkladığımız gibi, küpte denge vardır. Bu şeklin boyu, eni ve derinliği, hepsi birbirine eşittir. Hepsini birbirine eşit, kare şeklinde altı yüzü vardır. Hepsini de eşit ölçüde, sekiz açılı, 12 dengeli ve eşit kenarlı, yine birbirine eşit 24 dik açılıdır. 24 sayısı da üç ile sekizin çarpımının sonu-

Gezegen ve yıldız hareketlerinin, güzel, tatlı ve ruhlara ferahlık veren nağmeleri vardır.

çudur. Daha önce içinde çokça eşitlik olan şeylerin, daha değerli olduklarını söylemiş-tik. Küreden sonra küpten daha çok eşitliğe sahip başka bir şekil yoktur. Bu sebeptendir ki, Öklid'in kitabının son makalesinde, yeryüzünün şekli küpe daha çok benzer, gezegenin şekli de 12 ayaklı, beşli bir şekli andırır denilmiştir.

İhvan'ın, üstadı Pisagor'un öğretisini sayılar üzerine kurmuş olmasından dolayı olsa gerek, sayılar hakkında da dikkat çekici düşünceleri vardır. Ancak bu düşüncelerini de müzik merkezli olarak anlamak ve izah etmek gerekmektedir. Sayılardan, özellikle sekiz sayısından hareketle bir kozmik uyum/ ahenk tanımlaması ve izahı yapmak, 10. yüzyılda yaşamış bir düşünce ekolünün mensupları için hiç de fena bir izah biçimi ve bilgi birikimi olmasa gerektir. Hiçbir teknolojik imkan yokken bu bilgi ile bütün bir güneş sistemini sayılar arasındaki uyum üzerinden açıklamak kolay değildir. Bu konuda İhvan şunları söyler:

Sekiz sayısının üstünlüğü hakkında matematik bilginlerinin söylediği bazı şeyler vardır. Şöyle ki: Gezegen küreleri ile yeryüzü ve havanın çapları arasında 'müziksel' bir oran vardır. Yeryüzünün yarıçapı sekiz, hava küresinin çapı dokuz olduğunda, Ay gezegeninin çapı 12, Utarid gezegeninin çapı 13, Zühre'nin çapı 16, Güneş'in çapı 18, Merih'in çapı 21,5, Müşteri gezegeninin çapı 24, Zuhhal gezegeninin çapı 27, sabit yıldızlar yörüngesinin çapı ise 32'dir. Ay gezegeninin çapı, yer gezegeninin $1+1/3$ mislidir. Havanın çapının $1+1/4$ mislidir. Zühre'nin çapı, Yer'in çapının iki katı, Ay'ın çapının $1+1/3$ mislidir. Güneş'in çapı havanın çapının iki katı, yerin çapının $2+1/4$ mislidir. Ay'ın çapının ise bir buçuk katıdır. Müşteri'nin çapı, Ay'ın çapının iki katı, Yer'in

çapının üç katı, Zühre'nin çapının bir buçuk katıdır. Sabit yıldızlar yörüngesinin çapı, Müşteri'nin çapının $1+1/4$ misli, Zühre'nin çapının ise iki mislidir. Güneş'in çapının $1+3/4$ mislidir, Ay'ın çapının $2+3/4$ misli, Yer'in çapının dört katıdır. Ama Utarid, Merih ve Zuhhal, bu oranların dışındadır. Bu sebeple bunlara uğursuz denmiştir. Bilginler bu yıldızların kütlelerinin büyüklükleri arasında da farklı oranlar olduğunu söylemişlerdir. Bu oranlar ya sayısal, ya geometrik ya da müziksel olup yıldızlarla yeryüzü arasında da mevcuttur. Bazıları üstün ve değerli, bazıları ise değildir. Bu anlattıklarımızdan, gezegenleriyle, yıldızlarıyla, dört unsuruyla, birbirlerinden oluşan terkiibiyle dünyanın cisminin bütününün, bu mezkur oranlarda birbirlerinden yapılmış, bir araya getirilmiş ve birbirlerinden meydana gelmiş olduğu anlaşmıştır.

GEZEĞENLERİN RUHLARA FERAHLIK VEREN NAĞMELERİ VARDIR

İhvan-ı Safa, gezegenlerin hareket ederken nağmeler çıkardığını söylerken Pisagor'a oldukça yaklaşmaktadır. İhvan'ın bu düşünceleri, Pisagor'un "Gezegenlerin hareketleri esnasında ses çıkardıkları" yönündeki görüşünün geliştirilmiş şeklidir. Pisagor, feleklerin hareketlerinden hâsıl olan cazip nağmeleri ve güzel besteleri işittiğini, bu terennümlerin muhayyilesine ve hafızasına yerleştiğini söylemekteydi. Fakat İhvan-ı Safa, başka gezegenlerden söz ederken özellikle bugün başka gezegenlerde hayat olup olmadığını tartışanlara da dikkat çekici veriler sunuyor.

Pisagor'u Harranlı hikmet sahibi bir muvahhid olarak kabul eden ve bunu Risaleler'in 3. cildinde belirlenen İhvan-ı Safa üyeleri, onun kendi

üzerlerindeki tesirinden söz ederken gezegenlerin hareketleri esnasında çıkardıkları nağmeler hakkında şunları söylüyorlar:

Kardeşim (Allah seni ve bizleri gücüyle desteklesin) gezegenlerde yaşayan varlıkların hareketlerinin sesleri ve nağmeleri olmasaydı, kendilerinde bulunan işitme duyusunun hiçbir faydası kalmazdı. İşitme duyuları olmasaydı, varlıkları eksik olan hareketsiz canlılar gibi sağır, dilsiz ve kör olurlardı. Felsefi mantık yoluyla elde edilen sahih deliller gösteriyor ki, göklerde ve gezegenlerde yaşayanlar, Allah'ın işiten, gören, düşünen, bilen, okuyan, gece ve gündüz bıkmadan onu tesbih eden melekleri ve ihlâslı kullarıdır. Tesbihleri, Hz. Davud'un mihrapta Zebur'u okumasından daha tatlı, Kisra'nın saraylarında çalınan fasih ud nağmelerinden daha güzeldir. Eğer onlarda da koku ve tat alma ve dokunma hislerinin bulunması gerektiği iddia edilirse deriz ki; koku ve tat alma ve dokunma hisleri, ancak yemek yiyip su içen canlılara, faydalıyı zararlıdan ayırabilme-leri ve vücutlarını öldürücü ve zarar verici sıcak ve soğuktan korumaları amacıyla verilmiştir. Göklerin ve gezegenlerin halkı ise, bunlara ihtiyacı olmayan varlıklardır. Onların yemek yemeye ve içmeye ihtiyaçları yoktur. Onların gıdaları tesbih, içecekleri tehlîl (lâ ilâhe illallah demek), meyveleri tefekkür, araştırma, bilgi, bilinç, marifet, ihsas, lezzet, ferahlık, mutluluk ve rahatlıktır. Gezegen ve yıldız hareketlerinin, güzel, tatlı ve ruhlara ferahlık veren nağme ve melodileri vardır. Bu nağme ve melodiler, orada bulunan basit ruhlara, gezegenler âleminin cevherlerinden daha üstün ve şerefli cevherlere sahip olan yörüngesinin üstünde bulunan ruhlar âleminin mutluluğunu hatırlatıyor. Bu ruhlar âlemi, Allah'ın Kur'an'da bildirdiği ve ancak

cennette bulunan güzel koku ve rahatlık nimetlerine sahip olan hayattır. Anlattıklarımızın doğruluğuna ve özelliklerini bildirdiğimiz hakikatlere delil olarak şunları söyleyebiliriz: Müzisyenin hareketlerinden çıkan nağmeler, kevn ve fesad âlemindeki canlılara, gezegenler âleminin mutluluğunu hatırlatır. Gezegen ve yıldız hareketlerinin nağmeleri de, oradaki canlılara ruhlar âleminin mutluluğunu hatırlatır. Bu da uzmanlarca bilinen öncüllerden ortaya çıkan sonuçtur. Onlara göre ikinci derecede illetli varlıkların durumu, sebep oldukları ilk varlıkların durumuna benzer. Bu bir mukaddimedir, diğeri ise şu sözleridir: Felekî şahıslar, kevn ve fesad âlemindeki bu varlıkların ilk sebepleridirler. Hareketleri, bunun hareketlerinin sebebidir. Bunun hareketi diğerekinin hareketine benzer. Mecburi olarak nağmeleri de onun nağmeleri gibidir. Buna, çocukların oyun oynarken yaptıkları hareketleri örnek verebiliriz. Çocukların davranışları, anne babalarının davranışlarına benzer. Öğrenciler de davranışlarında, hocalarına benzerler. Bu konuda kafa yoranlar bilirler ki, felekî varlıklar ve düzenli hareketleri, Ay gezegeni altındaki canlılara göre daha öncedir, hareketleri de bunun hareketinin sebebidir. Ruhlar âlemi de, bedenler âleminde daha öncedir.

İhvan-ı Safa'yı, farklı ilimlerdeki bu sıradışı bilgi ve birikimleri yanında, herhalde bu bilgiyle harmanladıkları tahayyülleri ile de ele almak gerekiyor. Bu şekilde bir yaklaşım, bilgiyi daha anlaşılabilir hâle getiriyor. Kadim düşünce geleneğinde müziği bu şekilde incelemek Pisagor'la başlamışsa da bu inceleme şekline 'İhvan-ı Safa tarzı' ilave edilmiş ve onun düşünceleri bir anlamda 'ilmî ve tahayyülî verilerle' tefsir edilmiştir. Peki bu düşünme şekli ve sonuçlarının günümüzde ele alınışı nasıl? Daha da önemlisi bir müzisyene, özellikle ud icracısına kazandırdığı ne? Bunun üzerinde durmaya değer. Çünkü İslam medeniyeti, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın da dediği gibi musikiyi, 'hikmete dair fen' olarak kabul ediyor. ❏

